

«ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԵՄ»

Ռուս Հայկական համալսարանի
Ռեկտոր, տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Է.Մ. Սանդոյան

«19» սեպտեմբերի 2026 թ.

ԿԱՐԾԻՔ

Մերուժան Աշոտի Մարկոսյանի «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնահերթությունները» թեմայով ատենախոսության վերաբերյալ՝ ներկայացված Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման համար:

Ատենախոսությունը քննարկվել է 2026 թվականի սեպտեմբերի 19-ին կայացած Ռուս-Հայկական համալսարանի «Տնտեսագիտության և ֆինանսների», «Կառավարման և բիզնեսի» և «Տնտեսագիտության տեսության և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների» ամբիոնների համատեղ նիստում (արձանագրություն թիվ 01-հ/26):

Մասնակցում էին՝

Սանդոյան Էդվարդ Մարտինի՝ տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆ., **Սուվարյան Արզիկ Միքայելի՝** տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆ., «Կառավարման և բիզնեսի» ամբիոնի գիտական ղեկավար, **Ոսկանյան Մարիամ Համբարձումի՝** տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, «Տնտեսագիտության և ֆինանսների» ամբիոնի վարիչ, **Կոջոյան Հռիփսիմե Արմենի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, «Կառավարման և բիզնեսի» ամբիոնի վարիչ, **Պետրոսյան Իրինա Բորիսի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, «Տնտեսագիտության տեսության և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների» ամբիոնի վարիչ, **Բազրատյան Հրանտ Արարատի՝** տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆ. (**գրախոսող**), **Աբրահամյան Վահրամ Գևորգի՝** տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆ. (**գրախոսող**), **Ներսեսյան Կարեն Վասիլիի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Չախոյան Էլիզա Միքայելի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Գալստյան Անի Համլետի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Թուրյան Կարեն Վլադիմիրի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Հայրապետյան Վիկտորիյա Լեոնիդի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Բաբայան Կարինե Բորիսի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Ավետյան Արման Ալեքսանդրի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Գինոսյան Քրիստինե Հայկի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Կարապետյան Էդգար Գագիկի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Սարգսյան Ռուզաննա Աշոտի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Տիգրանյան Վարսիկ Իշխանի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ (**գրախոսող**), **Գասպարյան Ռուբեն Լևոնի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, ավագ դասախոս, **Խաչատրյան Հովակիմ Խաչիկի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Հանիսյան Հրայր Հովիկի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Հակոբյան Էսթեր Աշոտի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, ավագ դասախոս, **Հակոբյան Արմինե Արզումանի՝** ավագ

դասախոս, **Ավետիսյան Լարիսա Աշոտի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, ավագ դասախոս, **Պետրոսյան Գարիկ Արմենակի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, դոցենտ, **Պետրոսյան Հեղինե Գագիկի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, ավագ դասախոս, **Ստեփանյան Իվետա Կարենի՝** տնտեսագիտ. թեկնածու, ավագ դասախոս, **Սիմոնյան Ռամելա Ակսելի՝** ավագ դասախոս, **Կարապետյան Անուշ Արմենի՝** ավագ դասախոս, **Պապյան Զինավարդ Կարենի՝** դասախոս, **Մանուկյան Լևոն Արմանի՝** ասիստենտ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես փոքր, բաց և ծովային ելք չունեցող տնտեսության առջև ծառացած փոխկապակցված հիմնախնդիրներով: Արտաքին առևտրի բարձր կենտրոնացվածությունը, վճարային հաշվեկշռի անհավասարակշռությունը, լոգիստիկ սահմանափակումները, տնտեսության կառուցվածքային անհամաչափությունները, տնտեսական անվտանգության խոցելիությունը և եկամուտների անհավասար բաշխումը պահանջում են Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրների համալիր և համակարգային ուսումնասիրություն:

Թեմայի արդիականությունն առավել ընդգծված է դառնում արտաքին տնտեսական միջավայրի անկայունության, տարածաշրջանային փոխկապակցվածության վերափոխումների և Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դիմակայունության ամրապնդման անհրաժեշտության պայմաններում: Աշխատանքի առանձնահատկությունն այն է, որ ՀՀ զարգացման առաջնահերթությունները դիտարկվում են փոխկապակցված մակրոտնտեսական, կառուցվածքային, սոցիալական, արտաքին առևտրային և լոգիստիկ գործոնների համատեքստում:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ատենախոսության նպատակն է Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրների համալիր ուսումնասիրության հիման վրա գնահատել տնտեսության կառուցվածքային արդյունավետությունը, տնտեսական անվտանգության մակարդակը, եկամուտների բաշխման առանձնահատկությունները և արտաքին առևտրի զարգացման միտումները, ինչպես նաև առաջարկել զարգացման առաջնահերթ ուղղություններ և կատարելագործման գործնական ուղիներ:

Դրված նպատակի իրականացման համար ատենախոսությունում տարանջատվել և լուծումներ են ստացել հետևյալ խնդիրները՝

- ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները և տալ դրանց համակարգային բնութագիրը,
- վերլուծել երկրի վճարային հաշվեկշիռը և դրա հիման վրա գնահատել տնտեսության արդյունավետությունը,

- ուսումնասիրել ցամաքով շրջապատված երկրների զարգացման տեսամեթոդաբանական առանձնահատկությունները և դրանց կիրառելիությունը ՀՀ պայմաններում,
- գնահատել Հայաստանի տնտեսության կառուցվածքը, բարդության մակարդակը և արտադրողականության ցուցանիշները,
- մշակել տնտեսական անվտանգության գնահատման տեսամեթոդաբանական մոտեցումներ և իրականացնել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության համակողմանի գնահատում,
- կատարել Հարավային Կովկասի երկրների տնտեսական անվտանգության համեմատական վերլուծություն և բացահայտել զարգացման ընդհանուր և տարբերակիչ միտումները,
- վերլուծել տնտեսական անվտանգության, կենսամակարդակի, արտադրողականության և մարդու ազատության միջև փոխկապակցվածությունները,
- ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական ցուցանիշների դինամիկան և գնահատել տնտեսության վերարտադրության ներուժը,
- վերլուծել համախառն ներքին արդյունքի կառուցվածքը և բացահայտել տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերը,
- գնահատել եկամուտների ձևավորման և բաշխման կառուցվածքը, ինչպես նաև հավելյալ արդյունքի նորմայի դինամիկան,
- ուսումնասիրել բնակչության եկամուտների բաշխման հիմնախնդիրները և միջին խավի ձևավորման առանձնահատկությունները,
- գնահատել տնտեսության կառուցվածքի և դրա արդյունավետության փոխկապակցվածությունը՝ ՀՀ օրինակով,
- վերլուծել հետխորհրդային երկրների լոգիստիկ համակարգերի արդյունավետությունը և դրանց ազդեցությունը տնտեսական զարգացման վրա,
- գնահատել տարածաշրջանային և միջազգային առևտրային ինտեգրման հնարավորությունները,
- առաջարկել Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտրի զարգացման ռազմավարական ուղղություններ և դիվերսիֆիկացման ուղիներ:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Ատենախոսության տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտության դասական և ժամանակակից տեսությունների հիմնադրույթները, որոնք վերաբերում են մակրոտնտեսական զարգացմանը, տնտեսական արդյունավետությանը, կառուցվածքային վերափոխումներին, տնտեսական անվտանգությանը, եկամուտների բաշխմանը և արտաքին առևտրին:

Հետազոտության հիմքում դրվել են Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը վերաբերող օրենսդրական և նորմատիվային ակտերը, պետական ռազմավարական ծրագրերը, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների և արտերկրյա ու հայրենական հետազոտողների գիտական աշխատությունները:

Տեղեկատվական ապահովումը ներառում է Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական վիճակագրական տվյալները, Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկի հաշվետվությունները, միջազգային կազմակերպությունների՝ Համաշխարհային բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի և այլ կառույցների տվյալների շտեմարանները, ինչպես նաև արտաքին առևտրի, տնտեսական անվտանգության, լոգիստիկայի և սոցիալական զարգացման վերաբերյալ հրապարակված նյութերը:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տնտեսագիտական վերլուծության համընդհանուր և հատուկ մեթոդներ՝ համեմատական, կառուցվածքային, վիճակագրական, ինդեքսային, կոռելացիոն մեթոդներ: Միաժամանակ օգտագործվել են համակարգային և ինտեգրված մոտեցումներ, որոնք հնարավորություն են տվել գնահատելու ուսումնասիրվող գործընթացների փոխկապակցվածությունը:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Հետազոտության ընթացքում ստացվել են մի շարք գիտական արդյունքներ, որոնցից ըստ առենախոսի նորոյթ են հանդիսանում հետևյալները.

1. Մշակվել է Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման համալիր գնահատման ինտեգրված տեսամեթոդաբանական հայեցակարգ, որի շրջանակներում միասնական գնահատման համակարգում համադրվել են մակրոտնտեսական, կառուցվածքային, տնտեսական անվտանգության, սոցիալական բաշխման և արտաքին տնտեսական ցուցանիշները: Հայեցակարգի հիման վրա ձևավորվել է տնտեսական անվտանգության համալիր գնահատման մոդել, որը հիմնված է բալային և մատրիցային գնահատման մեթոդների համադրման վրա և ապահովում է ազգային ու տարածաշրջանային մակարդակներում սոցիալ-տնտեսական զարգացման համադրելի և բազմագործոն գնահատում:
2. Ձևավորվել է տնտեսության արտաքին արդյունավետության գնահատման վերլուծական մեթոդաբանություն, որը հիմնված է վճարային հաշվեկշռի ցուցանիշների համակարգային կիրառման վրա և հնարավորություն է տալիս գնահատելու արտաքին տնտեսական հարաբերությունների ազդեցությունը տնտեսական աճի, արտաքին կայունության և արտաքին խոցելիության ձևավորման վրա, ինչպես նաև բացահայտելու տնտեսության արտաքին հատվածի հիմնական ռիսկերը:
3. Ձևակերպվել են ցամաքով շրջապատված երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման տեսամեթոդաբանական հիմնադրույթները, որոնց հիման վրա հիմնավորվել է, որ աշխարհագրական սահմանափակումների բացասական ազդեցությունը կարող է էապես մեղմվել ինստիտուցիոնալ զարգացման, արդյունավետ տնտեսական քաղաքականության, լոգիստիկ կապերի ընդլայնման և արտաքին տնտեսական ինտեգրման միջոցով, ինչպես նաև սահմանվել են դրանց

կիրառման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետության պայմաններում:

4. Մշակվել և կիրառվել է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության կառուցվածքային և տնտեսական բարդության համալիր գնահատման տեսամեթոդաբանական մոտեցում, որի հիման վրա բացահայտվել են տնտեսության կառուցվածքային անհամաչափությունները, գնահատվել է տնտեսական բարդության մակարդակը և հիմնավորվել են բարձր տեխնոլոգիական, գիտատար և բարձր ավելացված արժեք ստեղծող ճյուղերի ու գործունեության տեսակների զարգացման առաջնահերթությունները՝ որպես ազգային տնտեսության երկարաժամկետ մրցունակության բարձրացման հիմք:
5. Կատարվել է Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական զարգացման և վերարտադրության ներուժի համալիր գնահատում, որի ընթացքում վերլուծվել են համախառն ներքին արդյունքի, համախառն ավելացված արժեքի և հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների կառուցվածքային փոփոխությունները, բացահայտվել են տնտեսության ոլորտային անհամաչափությունները և հիմնավորվել են տնտեսական աճի որակի բարձրացման ու կառուցվածքային վերափոխման հիմնական ուղղությունները:
6. Մշակվել է եկամուտների ձևավորման և բաշխման կառուցվածքային գնահատման մոտեցում, որի հիման վրա բացահայտվել են սոցիալ-տնտեսական անհավասարության հիմնական պատճառներն ու դրսևորումները և հիմնավորվել է միջին խավի ընդլայնման ռազմավարական նշանակությունը՝ որպես տնտեսական կայունության, ներքին պահանջարկի և ներառական տնտեսական աճի ապահովման առանցքային գործոն:
7. Հետխորհրդային տարածաշրջանի երկրների լոգիստիկ համակարգերի և Հարավային Կովկասի ու տարածաշրջանի երկրների արտաքին առևտրի ինտեգրման հնարավորությունների համալիր գնահատման հիման վրա բացահայտվել են արտաքին առևտրի արդյունավետության վրա ազդող լոգիստիկ և կառուցվածքային հիմնական սահմանափակումները, գնահատվել են երկրների համեմատական առավելությունները, արտաքին առևտրի մասնագիտացման առանձնահատկություններն ու տարածաշրջանային ինտեգրման ներուժը, որոնց հիման վրա հիմնավորվել են Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտրի արդյունավետության բարձրացման հիմնական առաջնահերթությունները՝ ուղղված արտահանման կառուցվածքային դիվերսիֆիկացմանը, բարձր ավելացված արժեք ունեցող արտադրության զարգացմանը, լոգիստիկ ենթակառուցվածքների կատարելագործմանը, տարանցիկ ներուժի արդյունավետ օգտագործմանը և տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության խորացմանը:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հինգ գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Աշխատանքի ծավալը 278 էջ է՝ առանց հավելվածների:

Ատենախոսության առաջին՝ **«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման տնտեսաթողական հիմքերը և արդի հիմնախնդիրները»** գլխում ուսումնասիրվել են վճարային հաշվեկշիռը, ցամաքով շրջապատված երկրների զարգացման մարտահրավերները, տնտեսության բարդությունն ու Հայաստանի տնտեսական արդյունավետության սահմանափակումները: Հիմնավորվել է, որ աշխարհագրական դիրքը կարևոր, սակայն ոչ որոշիչ գործոն է:

Ատենախոսության երկրորդ՝ **«Երկրի տնտեսական անվտանգության գնահատումը և զարգացման առաջնահերթությունների որոշումը»** գլխում ներկայացվել են տնտեսական անվտանգության գնահատման մոտեցումները և կիրառվել բալային ու մատրիցային մեթոդների համակցված համակարգ: Գնահատվել է Հայաստանի տնտեսական անվտանգության երկարաժամկետ դինամիկան, առանձնացվել են ներքին ու արտաքին սպառնալիքները:

Ատենախոսության երրորդ՝ **«Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության կառուցվածքը և արդյունավետության բարձրացման ուղիները»** գլխում վերլուծվել են տնտեսության ոլորտային կառուցվածքը, մակրոտնտեսական ցուցանիշների շարժը և վերարտադրության ներուժը: Արձանագրվել է բարձր ավելացված արժեք ստեղծող ոլորտների և արտադրողականության զարգացման անհրաժեշտությունը:

Ատենախոսության չորրորդ՝ **«Հավելյալ արդյունքի նորմայի, բնակչության եկամուտների բաշխման և միջին խավի ձեվավորման տնտեսական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում»** գլխում ուսումնասիրվել են աշխատանքի և կապիտալի միջև եկամուտների բաշխումը, անհավասարությունը, միջին խավի ձևավորման պայմանները և պետական կարգավորման հնարավորությունները:

Ատենախոսության հինգերորդ՝ **«ՀՀ արտաքին առևտրի արդյունավետության բարձրացման հիմնական առաջնահերթությունները»** գլխում գնահատվել են լոգիստիկ համակարգերի զարգացման, տարածաշրջանային ինտեգրման, արտաքին առևտրի մասնագիտացման և համեմատական առավելությունների հիմնախնդիրները:

ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ատենախոսությունն իրենից է ներկայացնում ծավալուն և հետաքրքիր աշխատություն, սակայն դրանում առկա են էական թերություններ, ինչպես մեթոդաբանական, այնպես էլ ընթացիկ-տեխնիկական:

1. Պետք է ասել, առաջ է քաշված լուրջ թեզ. հիմնավորել ՀՀ տնտեսական աճի առաջնահերթությունները: Սա բավականին համարձակ քայլ է: Հեղինակն այդ

նպատակով ուսումնասիրում է պետության վճարային հաշվեկշռից բխող հիմնախադիրները, ցամաքով շրջապատված երկրների լրացուցիչ դժվարությունները, տնտեսության բարդության աստիճանը, տնտեսական անվտանգության աստիճանը, տնտեսության փաստացի կառուցվածքը և արդյունավետությունը, միջին խավի ձևավորման անհրաժեշտությունը, լոգիստիկայի և տնտեսական ինտեգրացիայի ընդլայնման հնարավորությունները: Ճիշտ է և հետաքրքիր: Վերցվում է համապատասխան ցուցանիշների երկարատև (ժամանակի մեջ) ու լայն (տարածության մեջ – երկրներ) դինամիկան. կատարում վերլուծություններ: Այնուամենայնիվ, ատենախոսի այս մոտեցման մեջ առկա են թերություններ: (Ա) Երկարատև լիարժեք շարքեր ստանալու համար հարկավոր է ոչ միայն նշված շարքերը հաշվի առնել, այլև նկատի ունենալ նաև այդ ցուցանիշների քանակական փոխազդեցությունը երկարատև շրջանի առումով (այն ինչ անվանում ենք բազմակի կորելյացիա կամ վերլուծում ենք VAR մեթոդի միջոցով): (Բ) Տնտեսական աճի վրա տարբեր առաջնահերթությունների ազդեցությունը գնահատելուց առաջ պետք էր ցույց տալ, որ այդ առաջնահերթությունների միջև առկա է որոշակի քանակական փոխկապվածություն: Այլապես առկա է էկլեկտիկ հետազոտության վտանգ:

2. Էջ 57-62 առկա է հակասություն: Մի կողմից նշվում է, որ 1996-2002թթ. ՀՀ-ն ունեցել է ECI (տնտեսական բարդության ինդեքսի) բարձր ցուցանիշ (35.9 – ավելի բարձր, քան Լիտվան կամ Լատվիան), հետագայում դա իջել է մինչև 53.6: Մյուս կողմից ասվում է, որ «Հայաստանի արտահանման կառուցվածքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ անկախության առաջին տարիներից մինչև 2000-ական թվականների կեսերը արտահանման գերակշիռ մասը ձևավորվել է բնական պաշարների, հատկապես պղնձի խտանյութի, մոլիբդենի, գունավոր մետաղների և այլ հանքահումքային արտադրանքի հաշվին» (էջ 59): Իսկ ահա «2000-ական թվականների երկրորդ կեսից Հայաստանի արտահանման կառուցվածքում սկսեցին աստիճանաբար ի հայտ գալ որոշակի կառուցվածքային փոփոխություններ: Արտահանման մեջ ավելացավ վերամշակող արդյունաբերության, պատրաստի սննդամթերքի, ոգելից խմիչքների, ոսկերչական արտադրանքի, դեղագործական արտադրանքի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի ծառայությունների մասնակցությունը» (նույն տեղում):
3. Էջ 31-ում գովերգվում է 2025թ. օգոստոսի 8-ի խաղաղության հռչակագրի նախաստորագրումը, Ադրբեյջանի և Թուրքիայի հետ սահմանների հնարավոր բացման դրական հեռանկարները: Պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ այս դեպքում կարող են փակվել ՌԴ և Իրանի հետ սահմանները:
4. Ապա հեղինակը վերլուծում է նորարարության ինդեքսը (էջ 62-63): Պետք է նշել, որ հետազոտողը չպետք է որպես բացարձակ ճիշտ ընդունի միջազգային կազմակերպությունների կողմից հրապարակվող ինդեքսները: Նույն աղյուսակում Չինաստանը 11-րդն է այն դեպքում, երբ պատենտների քանակով (2021թ.՝ 1426644) այն գերազանցում է ԱՄՆ-ն շուրջ 6 անգամ (262244) և ԵՄ բոլոր երկրները միասին

վերցրած: Ի դեպ, 2002-2021թթ. ՀՀ պատենտների թիվը պակասել է 5 անգամ (200-ից 40):

5. Էջ 105-ում հետաքրքիր ձևով գնահատվում է Հարավային Կովկասի երկրների տնտեսական անվտանգությունը: Ստացվում է, որ 1995-2006թթ. ՀՀ տնտեսական անվտանգությամբ գերազանցում էր Վրաստանին, բայց զիջում էր Ադրբեջանին, իսկ ահա 2023-2024թթ. (11.4 բալլ) զիջում էր և Ադրբեջանին (15.1), և Վրաստանին (14.3):
6. Էջ 145-146՝ արդարացիորեն նշվում է, որ ՀՀ ՀՆԱ կառոցվածքում գերակշռում են շինարարությունն ու ծառայությունները (առևտրի հետ միասին)՝ 71.1%: Խնդիրն այն է, որ դրանք արտահանելի ոլորտներ չեն: Սա հետաքրքիր և ճիշտ միտք է: Բայց այստեղ կա չափազանցություն: Այդ 71.1%-ի 60-ը՝ առևտուրն ու ծառայություններն են: Իսկ ծառայությունների մեջ կան արտահանվող ծառայություններ: Այս առումով թիվը պետք էր ճշգրտվի:
7. Անհասկանալի է 4.1 պարագրաֆի մեծ մասի առկայությունը. Վերջին հաշվով ի՞նչ կապ ունի հավելյալ արդյունքի նորման տնտեսության զարգացման առաջնահերթությունների հետ: Էջ 198՝ «Հավելյալ արդյունքի նորմա» հասկացությունը և դրա բովանդակությունը ինչպես տնտեսագիտության տեսության, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության և հասարակության զարգացման ծրագրեր մշակողների և դրանք իրականացնողների կողմից հասկացվում և ընկալվում է որպես թե՛ տեսական, և թե՛ կիրառական հայեցակարգային շրջանակ, որն օգտագործվում է կապիտալիստական (ազատ շուկայական հարաբերությունների) արտադրաեղանակի պայմաններում հավելյալ արժեքի, որպես վարձու աշխատողների շահագործման (յուրացման) միջոց... Սա բոլորովին անհասկանալի է: 199-203 էջերում արված շարադրությունը մարքսիստական գաղափարախոսություն է:
8. Հետաքրքիր է 4.3. պարագրաֆը (Միջին խավի ձևավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում): Հեղինակը յուրօրինակ մոտեցում է առաջարկում եկամուտների բաշխվածության մասով: Այսպես, նա առաջարկում է «աղքատ բնակչության խմբում ընդգրկել I, II և III դեցիլների, ինչպես նաև IV՝ «սահմանային» դեցիլային խմբի 1/3-ը, միջին խավի խմբում ընդգրկել IV դեցիլի 2/3-ը, V և VI դեցիլները և VII սահմանային դեցիլի 2/3-ը, հարուստ բնակչության խմբում ընդգրկել VII դեցիլի 1/3-ը և VIII, IX և X-րդ դեցիլները»: Ստացվում է, որ օրինակ 1996-2024թթ. աղքատների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում աճել է 4.4%-ից մինչև 14.2%, միջին խավինը՝ 22.7-ից 28%, հարուստներինն իջել է 72.9-ից 57.9% (էջ 236): Միևնույն ժամանակ վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրության տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում 42%-ից իջել է 31%-ի: Սա բացատրել է պետք: Սրա հետ կապված էջ 239-240 ասվում է. «Եթե մենք ցանկանում ենք ունենալ միջին խավ, ուրեմն նրա բաժինը սպառողական ծախսերի կազմում ներկայիս 28.1%-ի փոխարեն պետք է հասցնել 60-70%-ի»: Ինչու հենց 60-70%:
9. 5.1. պարագրաֆը հաջող չէ: Պարզապես նկարագրում է ՀԲ կողմից «LPI» ինդեքսի հաշվարկի ձևը:

10. Վերջին պարագրաֆը, Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի երկրների արտաքին առևտրի ինտեգրման հնարավորությունները (էջ 263-287): Էջ 274-282 հեղինակը գրավիտացիոն մոդելի միջոցով վերլուծում է ՀՀ արտաքին առևտրի վիճակը, հաշվարկում է ՀԱԳ-ը և այլն: Հետաքրքիր է: Սակայն նույն մեթոդաբանությամբ ինչու չեն քննարկվում ՀԱԳ գործակիցները Չինաստանի և ԵՄ հետ առևտրում:
11. Երկրի տնտեսության արդյունավետության մակարդակի գնահատման առաջարկվող մոտեցումը (վճարային հաշվեկշիռ և ՀՆԱ հարաբերություն) հիմնավոր չէ, քանի որ ներկայացվող ցուցանիշը կորցնում է իր ֆիզիկական իմաստը:
12. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնային խնդիրներից է միջազգային մատակարարման շղթաների ընդլայնումը և զարգացումը, որին խոչընդոտում է միջազգային տարանցիկ տրանսպորտային ուղիների և միջանցքների զարգացումը: Հատկապես առաջնային նշանակություն ունի ՀՀ «Նոր մետաքսի ճանապարհի» մեգածրագրին ինտեգրվելու հիմնախնդրի լուծումը, քանի որ «Հարավ-Արևմուտք» միջանցքի այլընտրանքային ուղիներից ամենաարդյունավետը «Չինաստան (Հնդկաստան)-Իրան-Հայաստան-Վրաստան-Բուլղարիա» ուղին է: Այն կարող է տարվա կտրվածքով ապահովել մինչև 15 միլիոն տաննա բեռնաշրջանառություն և մոտ 10% ավելի արդյունավետ է մյուս հնարավոր այլընտրանքային ուղիներից: Ընդ որում մեր երկրում տվյալ պահին այն ունի ավելի առաջնային նշանակություն, քան դիտարկվող մյուս նախագծերը: Աշխատանքում չկա անդրադարձ տվյալ հիմնախնդրին, այլ ներկայացված են դատողություններ լոգիստիկայի արդյունավետության համաթվի (LPI) որոշմանը, որը իր մեջ չի պարունակում գիտական նորույթ:
13. Ատենախոսության 1.1 ենթաբաժնի Աղյուսակ 1.1.6-ին հաջորդող վերլուծական տեքստում անհրաժեշտ է հստակեցնել մեթոդաբանական ձևակերպումները: Մասնավորապես, տպավորություն է ստեղծվում, որ «վճարային հաշվեկշիռի մնացորդի հարաբերությունը ՀՆԱ-ին» ցուցանիշը ներկայացված է որպես հեղինակի կողմից առաջարկվող տնտեսության արդյունավետության գործակից: Մինչդեռ միջազգային մակրոտնտեսական վիճակագրությունում (ԱՄՀ, Համաշխարհային բանկ) այն լայնորեն կիրառվող ստանդարտ հարաբերական մեծություն է, և որպես հեղինակային նոր գործակից մատուցելը մեթոդաբանորեն ճիշտ չէ: Հետազոտության այս հատվածի իրական գիտական նորույթը նպատակահարմար է շեշտադրել ոչ թե ստանդարտ ցուցանիշի հաշվարկի, այլ ՆԽՄ և ԵԱՏՄ երկրների համար 2020–2024 թթ. տվյալների համակարգման, հնգամյա հանրագումարների հաշվարկի ու համեմատական վերլուծության վրա՝ տեքստից բացառելով «առաջարկվող գործակից» և նմանատիպ ձևակերպումները:
14. Ատենախոսության 1.2 ենթաբաժնի 40-րդ էջում («Տրանսպորտային մեկուսացում և լոգիստիկ ծախսեր» հատվածում) և հաջորդող վերլուծական մասերում առկա է մեթոդաբանական և տեքստային հակասություն, որը ենթակա է հստակեցման և վերացման: Մասնավորապես, տեքստում հեղինակը նշում է, որ Հայաստանի հարակից ծովային ելք ունեցող երկրների՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ սահմանները փակ են՝ դրանով իսկ Ադրբեջանին բնութագրելով որպես ծովային ելք

ունեցող երկիր, մինչդեռ հաջորդող վերլուծական գծապատկերում, աղյուսակում և Հավելված 1-ում Ադրբեջանը ներառված է ցամաքով շրջապատված (դեպի ծով ելք չունեցող) երկրների ցանկում:

15. Ատենախոսության 1.3 ենթաբաժինը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության բարդության գնահատմանը, որի շրջանակներում հեղինակն անդրադարձել է տնտեսական բարդության ինդեքսի (ECI) դինամիկային և արձանագրված միտումներին: Այնուամենայնիվ, հետազոտությունում համակարգված կերպով չի արտացոլվում ՀՀ արտահանման կառուցվածքի դինամիկան, մինչդեռ վերջինս մեթոդաբանորեն անբաժանելի է տնտեսության բարդության և գլոբալ արժեչափաներում երկրի իրական դիրքավորման գնահատումից: Թեև աշխատանքի հետագա հատվածներում հեղինակը հանգամանորեն դինամիկայում վերլուծում է ՀՆԱ-ի և ավելացված արժեքի կառուցվածքային տեղաշարժերը, սակայն արտահանման կառուցվածքի զուգահեռ վերլուծության բացակայությունը որոշակիորեն սահմանափակում է տնտեսական բարդության հիմքում ընկած մակրոտնտեսական պատճառահետևանքային կապերի ամբողջական բացահայտումը:
16. Ատենախոսության 3.1 ենթաբաժնում («Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական ցուցանիշների շարժը և տնտեսության վերարտադրության ներուժը»), ի թիվս այլ տնտեսագիտական դպրոցների և դրանց ներկայացուցիչների, հեղինակը շրջանցել է քեյնսյան տնտեսագիտական դպրոցը և Ջ. Մ. Քեյնսի հայեցակարգային մոտեցումները (պետական դերակատարություն և կարգավորում, արդյունավետ պահանջարկ, քաղաքականությունների վերլուծություն): Մասնավորապես, մեջբերվող հատվածում (*«Թեև այնպիսի տեսությունները, ինչպիսիք են՝ դասական, նոր դասական և ինստիտյուցիոնալ տնտեսագիտությունը, տեսական հիմքեր են ապահովում տնտեսական զարգացումն ու վերարտադրությունն ըմբռնելու համար...»*), բացակայում է մակրոտնտեսական կարգավորման և վերարտադրության տեսության մեջ առանցքային նշանակություն ունեցող քեյնսյան ուղղության հիշատակումը: Անհրաժեշտ է տեսական հիմնավորումների շարքում համապատասխան տեղ հատկացնել քեյնսյան դպրոցի դրույթներին, ինչը թույլ կտա առավել ամբողջական դարձնել մակրոտնտեսական ցուցանիշների և պետական միջամտության փոխկապակցվածության վերլուծությունը:
17. Ատենախոսության 3.1 ենթաբաժնում նշվում է, որ ՀՀ տնտեսական գործունեության տեսակները խմբավորվել և խոշորացվել են չորս հիմնական ոլորտների կազմում, որոնք, սակայն, տեքստային մասում հստակորեն չեն առանձնացվում (դրանց կազմը բացահայտվում է միայն Աղյուսակ 3.1.1-ում): Մասնավորապես, մեջբերվող հատվածում (*«Նշված վերլուծությունները կարարվել են ՀՀ տնտեսությունը խմբավորելով չորս առանձին ոլորտների (գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն և ձկնորսություն, արդյունաբերություն (ներառյալ էներգետիկան), շինարարություն, առևտուր և ծառայություններ)»*), թվարկման արդյունքում աղավաղվում է ոլորտների իրական քանակը՝ ստեղծելով տպավորություն, թե խոսքը

չորսից ավելի ոլորտների մասին է: Անհրաժեշտ է խմբագրել 3.1 ենթաբաժնի համապատասխան հատվածները՝ հստակ և միանշանակ ներկայացնելով տնտեսության խոշորացված չորս ոլորտների կազմն ու դրանց անվանումները՝ ապահովելով տեքստային շարադրանքի և Աղյուսակ 3.1.1-ի տվյալների մեթոդաբանական նույնականությունը:

18. Աղյուսակ 3.1.3-ում հեղինակը նույն արժեքներով կրկնակի է ներկայացնում «Վերջնական սպառման ծախսեր, %-ով ՀՆԱ-ում» և «Համախառն կուտակում, %-ով ՀՆԱ-ում» ցուցանիշները՝ օգտագործելով տարբեր ձևակերպումներ: Այս կրկնությունը հանգեցնում է տեղեկատվական ծանրաբեռնվածության և աղյուսակի կառուցվածքային անհամապատասխանության: Անհրաժեշտ է վերանայել և հստակեցնել աղյուսակի բովանդակությունը՝ բացառելով նույնաբովանդակ ցուցանիշների կրկնակի արտացոլումը:
19. Ատենախոսության 3.2 ենթաբաժնի 151-րդ էջում հեղինակը նշում է, որ. «ՀՀ տնտեսության ոլորտներից գյուղատնտեսությունը, անտառային տնտեսությունը, ձկնորսությունը և արդյունաբերությունն արտահանելի են, իսկ շինարարությունը, առևտուրն ու ծառայությունները՝ ոչ արտահանելի»: Մինչդեռ ժամանակակից տնտեսագիտական և միջազգային առևտրի տեսությունում ճյուղերը որպես արտահանելի կամ ոչ արտահանելի դասակարգելիս հիմնականում հաշվի է առնվում դրանց մասնակցությունը միջազգային մրցակցությանը և արտաքին շուկաներում իրացման հնարավորությանը: ՀՀ պարագայում ծառայությունների ոլորտի մի շարք ենթաճյուղեր (մասնավորապես՝ զբոսաշրջային, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ու ծրագրային ապահովման, ինչպես նաև միջազգային տրանսպորտային և ֆինանսական ծառայությունները) գեներացնում են արտաքին պահանջարկ և փաստացի հանդիսանում են երկրի արտահանելի հատվածի առանցքային բաղադրիչներից մեկը: Հետևաբար, ծառայությունների ոլորտն ամբողջությամբ որպես ոչ արտահանելի բնութագրելը մեթոդաբանորեն նեղացնում է «բարդ» տնտեսություն ունենալու հանգամանքի գնահատման շրջանակը և պահանջում է հստակեցում ու վերանայում:
20. Ատենախոսության առաջին գլխում և 3.1 ենթաբաժնում առկա են որոշակի կառուցվածքային կրկնություններ, ձևակերպումների ծանրաբեռնվածություն և ոճային անհարթություններ:
21. Ատենախոսության գիտական նորույթի երկրորդ կետում նշվում է «տնտեսության կառուցվածքային և տնտեսական բարդության համալիր գնահատման տեսամեթոդաբանական մոտեցման մշակման» մասին: Մինչդեռ նպատակահարմար է հստակեցնել, թե որն է այստեղ զուտ հեղինակային նորույթը (մեթոդաբանական նոր մոտեցում, թե՞ արդեն իսկ միջազգային պրակտիկայում հայտնի ECI գործիքակազմի հարմարեցում ու կիրառություն ՀՀ տնտեսության առանձնահատկություններին): Հաշվի առնելով, որ տնտեսական բարդության ինդեքսի մեթոդաբանությունը մշակված է միջազգային հետազոտողների կողմից, ավելի ճշգրիտ կլինի նորույթի շեշտադրումը տեղափոխել ոչ թե «նոր մեթոդաբանության մշակման», այլ «առկա մեթոդաբանության հիման վրա ՀՀ

տնտեսության բնութագրիչների համակարգված գնահատման և առաջնահերթությունների հիմնավորման» դաշտ:

22. Ատենախոսության գիտական նորույթի հինգերորդ կետը («Կատարվել է Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական զարգացման և վերարտադրության ներուժի համալիր գնահատում...») շարադրված է առավելապես որպես իրականացված հետազոտական հսկայածավալ աշխատանքի նկարագրություն, այլ ոչ թե բուն գիտական նորույթ: Մակրոտնտեսական ցուցանիշների կառուցվածքային փոփոխությունների վերլուծությունն ու անհամաչափությունների բացահայտումն իրենց բնույթով վիճակագրական-վերլուծական գործընթացներ են: Առաջարկվում է նորույթի այս ձևակերպումը հստակեցնել՝ սահմանելով, թե կոնկրետ ինչ նոր օրինաչափություններ, տեսական ընդհանրացումներ կամ պատճառահետևանքային կապեր են բացահայտվել այդ գնահատման արդյունքում, ինչը թույլ կտա ավելի հստակեցնել աշխատանքի իրական գիտական արժեքը:

23. Ատենախոսությունում արված առաջնահերթությունների բացահայտումները հիմնականում ուղղված են ընդհանուր մակրոտնտեսական միջավայրի բարելավմանը, մինչդեռ 21-րդ դարի նոր մարտահրավերների (թվային տնտեսության զարգացում, մարդկային կապիտալի որակական փոփոխություններ) համատեքստում դրանք կարող էին ավելի հասցեական և թիրախավորված լինել պետական քաղաքականության երկարաժամկետ ռազմավարությունների համար: Խորհուրդ է տրվում առաջարկվող լուծումները հնարավորության դեպքում կապել ՀՀ պետական ծրագրերում և ռազմավարական փաստաթղթերում առկա թիրախային ցուցանիշների հետ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Մերուժան Աշոտի Մարկոսյանի «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնահերթությունները» թեմայով դոկտորական ատենախոսությունը ինքնուրույն, ամբողջական և ավարտուն գիտական հետազոտություն է: Աշխատանքում առաջադրված նպատակը և խնդիրները հիմնականում իրականացված են, իսկ արդյունքները հիմնավորված են տեսական ուսումնասիրություններով, վիճակագրական նյութի վերլուծությամբ և համեմատական գնահատումներով:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները ներկայացված են հեղինակի 26 հրապարակումներում, այդ թվում՝ մեկ մենագրությունում, 24 գիտական հոդվածում և մեկ միջազգային գիտական գրքի գլխում: Հրապարակումներից վեցն ընդգրկված են Scopus միջազգային գիտաչափական շտեմարանում:

Ատենախոսության սեղմագիրը համապատասխանում է աշխատանքի բովանդակությանը և արտացոլում է դրա հիմնական դրույթներն ու արդյունքները: Ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ «Գիտական աստիճանաշնորհման կանոնակարգի» և դոկտորական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին: Հեղինակը՝ Մերուժան

Աշոտի Մարկոսյանը, արժանի է Ը.00.02՝ «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության դոկտորի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

Նիստի նախագահ՝

Ռուս-Հայկական համալսարանի Ռեկտոր,
«Տնտեսագիտության և ֆինանսների» ամբիոնի պրոֆեսոր,
տնտ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Է. Մ. Սանդույան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Տնտեսագիտության և ֆինանսների»
ամբիոնի վարիչ, տնտ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Մ.Տ. Ոսկանյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Կառավարման և բիզնեսի»
ամբիոնի վարիչ, տնտ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ՝

Հ.Ա. Կոչոյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Տնտեսագիտության տեսության
և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների»
ամբիոնի վարիչ, տնտ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ՝

Ի. Բ. Պետրոսյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Տնտեսագիտության և ֆինանսների» ամբիոնի
պրոֆեսոր, տնտ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Հ.Ա. Բազրատյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Կառավարման և բիզնեսի» ամբիոնի
պրոֆեսոր, տնտ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Վ.Գ. Աբրահամյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
«Տնտեսագիտության տեսության
և անցումային շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների»
ամբիոնի դոցենտ, տնտ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ՝

Վ.Ի. Տիգրանյան

Ռուս-Հայկական համալսարանի
գիտական քարտուղար,
բան. գիտ. թեկնածու՝

Ռ. Ս. Կասաբաբովա